

60 GODINA OD ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA – KAKO SE SJEĆATI 1945. GODINE

ZBORNIK RADOVA

POSEBNA IZDANJA

Knjiga 3

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo

Za izdavača:

Dr. Husnija Kamberović

Glavni i odgovorni urednik:

Dr. Husnija Kamberović

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

930.23:94 (497.6) "1941/1945" (063) (082)

ŠEZDESET godina

60 godina od završetka Drugog svjetskog rata:
kako se sjećati 1945. godine : zbornik radova. –
Sarajevo : Institut za istoriju, 2006. – 250 str.
; 24 cm. – (Posebna izdanja / Institut za istoriju
; knj. 3)
Bibliografija i druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-9642-7-9

COBISS.BH-ID 14997510

60 GODINA OD ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA – KAKO SE SJEĆATI 1945. GODINE

ZBORNIK RADOVA

INSTITUT ZA ISTORIJU U SARAJEVU

Sarajevo, 2006.

Organiziranje Konferencije, kao i štampanje ovoga Zbornika, omogućeno je zahvaljujući finansijskoj podršci Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Norveške.

SADRŽAJ

• PREDGOVOR (Husnija Kamberović)	7
• Muhamed Filipović: ZLOUPOTREBA REZULTATA ANTIFAŠISTIČKE BORBE – PRILOG RAZUMIJEVANJU DOGAĐAJA NAKON POBJEDE NAD FAŠIZMOM	9
• Robert J. Donia: BOSNA I HERCEGOVINA U VRTLOGU: PROMJENE U PRIKAZIVANJU DRUGOG SVJETSKOG RATA U LITERATURI NA ENGLJESKOM JEZIKU OD 1945. DO 2005. GODINE	17
• Husnija Kamberović: NAJNOVIJI POGLEDI NA DRUGI SVJETSKI RAT U BOSNI I HERCEGOVINI	25
• Srđan Milošević: O JEDNOJ DESNOJ REVIZIJI POGLEDA NA ANTIFAŠISTIČKU BORBU U SRBIJI	37
• Marjan Dimitrijeviški: HISTORIJSKE REFLEKSIJE ANTIFAŠISTIČKOG RATA U MAKEDONIJI U MAKEDONSKOJ HISTORIOGRAFIJI 1991-2005. GODINE	55
• Tea Sindbaek: MASAKRI I GENOCID POČINJENI U DRUGOM SVJETSKOM RATU I PONOVO OTKRIVANJE ŽRTAVA (RAZVOJI UNUTAR HISTORIOGRAFIJE SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE IZ MEĐUNARODNE PERSPEKTIVE)	63
• Max Bergholz: MEĐU RODOLJUBIMA, KUPUSOM, SVINJAMA I VARVARIMA: SPOMENICI I GROBOVI NOR-A 1947-1965. GODINE	75

• Omer Hamzić: ONI SU 1945. Odstupili: (Kako 1945. doživljavaju oni čiji su preci te godine napustili Bosnu i Hercegovinu - na primjeru Gračanice)	101
• Ivo Goldstein: BOSANSKOHERCEGOVAČKI HRVATI ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA (KAO DIO HRVATSKOG NACIONALNOG KORPUSA)	111
• Emily Greble Balić: POSLJEDNJI MJESECI RATNOG PERIODA: SARAJEVSKA ISKUSTVA.....	131
• Vera Katz: KOMUNIZAM I REPRESIJA: SUD NARODNE ČASTI U BOSNI I HERCEGOVINI.....	145
• Mustafa Memić: NEKA PODSJEĆANJA NA 1945. GODINU U MULTINACIONALNIM SREDINAMA	167
• Muharem Kreso: PLATFORMA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA OD 1941. DO 1945. GODINE - CILJEVI I REALIZACIJA	175
• Tomislav Išek: SLUČAJ PAŠAGE MANDŽIĆA: PARADIGMA TEŽINE TRAGANJA ZA POVIJESNOM ISTINOM.....	195
• Sonja Dujmović: DAN POBJEDE PREMA SARAJEVSKOM RATNOM "OSLOBOĐENJU" 1995. GODINE - ŠTA NAM KAZUJE JEDNA PROSLAVA?	205
• Mina Kujović: STANJE ARHIVSKE GRAĐE O DRUGOM SVJETSKOM RATU U BOSNI I HERCEGOVINI	217
• Azem Kožar: O NEKIM ASPEKTIMA OBRAZOVNO-ODGOJNE POLITIKE NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE (1941-1945).....	235
• AUTORI PRILOGA	249

PREDGOVOR

Ovaj Zbornik radova je rezultat konferencije koju je Institut za istoriju u Sarajevu organizirao 12. i 13. maja 2005. povodom 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata. Smatrali smo da je šezdeset godina od završetka Drugog svjetskog rata prilika da se o tome događaju povede naučna rasprava iz perspektive onoga što je slijedilo u kasnijem povijesnom razdoblju.

Cilj nam je bio da se na ovom skupu fokusiramo na dva pitanja:

Prvo, na značaj koji je Drugi svjetski rat imao za bosanskohercegovačku povijest, ali u širem kontekstu povijesnih zbivanja koja su uslijedila nakon Drugog svjetskog rata u svijetu.

Drugo, na različite percepcije Drugoga svjetskog rata i 1945. godine u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama u svijetu, posebno u postjugoslavenskim zemljama. Željeli smo usporediti percepcije Drugog svjetskog rata kakve su bile odmah nakon rata sa promjenama te percepcije u različitim povijesnim razdobljima (šezdesetih i sedamdesetih godina kada su objavljivana brojna sjećanja na rat, zatim u postsocijalističko doba i tako dalje).

Na konferenciji su saopćenja izložili Mustafa Imamović, Robert J. Donia, Husnija Kamberović, Srđan Milošević, Vida Deželak Barič, Marjan Dimitrijević, Tea Sindbaek, Max Bergholz, Omer Hamzić, Ivo Goldstein, Emily Greble Balić, Mustafa Memić, Vera Katz, Muharem Kreso, Smail Čekić, Azem Kožar, Tomislav Išek, Sonja Dujmović i Budimir Miličić.

Akademik Muhamed Filipović, zbog drugih obaveza, nije bio prisutan na konferenciji, ali je poslao svoje saopćenje koga objavljujemo u ovom Zborniku. Neki sudionici (Vida Deželak Barič, Mustafa Imamović i Budimir Miličić) podnijeli su saopćenja, ali naknadno nisu dostavili definitivnu verziju za objavljivanje. Smail Čekić je planirao podnijeti saopćenje pod naslovom *Zločini u Bosni i Hercegovini tokom Drugog svjetskog rata*, ali zbog drugih obaveza nije bio prisutan na Konferenciji. Nadamo se da ćemo neka od tih saopćenja biti u prilici objaviti u našem časopisu.

Sarajevo, 11. aprila 2006.

Husnija Kamberović

Srđan Milošević

O JEDNOJ DESNOJ REVIZIJI POGLEDA NA ANTIFAŠISTIČKU BORBU U SRBIJI

Rad je posvećen analizi tekstova koje su pisale pristalice klerikalne desnice u Srbiji, u nastojanju da prikažu antifašističku borbu Srba kao štetnu, beskorisnu za srpski narod i da nekritički rehabilituju pojedince koji su se u Drugom svetskom ratu našli na strani fašističkog okupatora. Nastojanje autora ovog rada bilo je usmereno u pravcu kontekstualizacije rečene pojave u savremena preoblikovanja vrednosnih sistema u srpskom društvu koja su, nesumnjivo, u funkciji traganja za novim (starim) identitetom. Ukazano je na fundamentalno revizionističke tendencije, koje svoje utemeljenje imaju u ideološkim obrascima koje su utvrdili pre svih Dimitrije Ljotić i Vladika Nikolaj Velimirović.

Jedna od najvećih kontroverzi novije srpske istorije svakako je tumačenje i promišljanje događaja tokom i nakon Drugog svetskog rata. Velika je tema novije srpske istoriografije da prepozna i objasni zaokret u tumačenjima rečene teme. Profesor Todor Kuljić je u obimnoj studiji¹ istražio i ukazao na neke pojavne oblike ovog zaokreta i ponudio detaljan teorijski okvir izučavanja. Zadatak moga rada je da predstavi jednu od najekstremnijih desnih revizija istorije u Srbiji, reviziju čiji je nosilac jedna odista *marginalna* grupa srbijanske javnosti, ali grupa koja svojim stavovima i načinom mišljenja vrlo ilustrativno svedoči o snazi talasa konfuzije u postkomunističkoj Srbiji. Zbog temeljne

¹ T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti-uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd 2002.

revizije² istorije koju je ova grupa ponudila kao alternativu i putokaz za bolju budućnost Srbije, a radi uvida u celinu njihovog koncepta, redovi koji slede mestimično će se udaljavati od neposredne teme, ali samo kada sam smatrao da je to neophodno za razumevanje suštine samog koncepta. Smatrao sam da je izuzetno važno predložiti što je moguće više izvornih tekstova, pa je rad više nego što je to uobičajeno ispunjen opširnijim napomenama.

Temelji ove revizije, čije dosadašnje domete tumačimo na šezdesetu godišnjicu od sloma fašizma, nalaze se u zaokretu udesno koji se u delu istoriografije dogodio krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, na evropskom nivou.³ Teškoće u prepoznavanju i valorizaciji revizionističkih ten-

² Kao primer rečene temeljnosti u reviziji pogleda na prošlost neka posvedoči sledeći nešto duži ali ilustrativan odlomak iz jednog teksta, koji promovise jednu sasvim osobenu *filozofiju srpske nacionalne istorije*, koja inteligentски sublimira viševekovno iskustvo Srba, filozofiju koja nije lišena proizvoljnosti koja se *sa stanovišta kritičke istoriografije* ne može okarakterisati drugačije do kao *diletantska*: “Tačnu *uzročno-posledičnu* vezu između želja i prohteva srpske nacije i sudbine koja ju je potom zadesila samo Bog zna. Međutim, čini se da tu i čovek ponešto ovlaš može da zaključii i da nauči.

Početkom tog davnog trinaestog veka otvori cela Srbija svoje srce i svaku poru svoga tela da rastera mrak unutar sebe hristonosnim rečima najvećeg među nama svih vremena-Svetog Save. I kao što Gospod Isus Hristos reče: ‘Tražite prvo Carstvo Nebesko, a sve ostalo dodaće vam se.’ (Mt, VI, 33) Otac naš nebeski dade nam svega u izobilju. U spomen na ta vremena ostade nam ono, prosto parafrazirano: ‘Dok je Švaba jeo prstima, mi viljuškom ‘boc’... ‘Po svemu sudeći, Srbi se u tom izobilju ne snadoše baš najbolje.

U vreme cara Dušana kao da je izbledela prethodeća svetost i svetlost celog naroda, a zavaladalo materijalno besnilo, osiona raspojasanost i greh u svakom obliku. ‘Dušanov zakonik’ je pokušaj da se zaustave duhovni i moralni pad. O separatizmu tadašnjeg plemstva zna se iz mnogo izvora, a o prirodi osvajačkih pohoda govori jedna (neproverena) informacija: u grčkim manastirima postoje freske na kojima srpski vojnici ubijaju grčke monahe! Tačno ili ne, nedugo zatim zadugo izgubismo državu (zbog Dušanovih osvajanja i ubijanja grčkih monaha? S. M.) (I mnoštvo drugih privilegija) i (p)ostadosmo osobeni po čestim smenama vladajućih dinastija i promenljivom zdravlju srpskih ambicija.

Onaj delić naše svesti koji gleda ka Bogu bivao je kad veći, kad manji, a duhovnost – koje nema bez Svetog Duha – trpljaše udarce sa raznih strana. Bog nas je čekao, a mi smo bludeli: iz turske memle pravo na ‘prosvećeni’ i ‘racionalistički’ zapad, sve dok nam se obezglavljena mladost nije dokopala poturčenog komunizma (? S. M.). U poluvekovnu propast ponovo propadosmo.” (Sve podvukao S. M.) Cf. S. Poljaković, “I dalje, dalje od pravoslavne monarhije”, *Dveri srpske* 11-12 (2001), http://www.dverisrpske.com/brojevi/11_12.htm#idaljedalje.htm, 17. 12. 2004.

³ O tome vidi u T. Kuljić, n.d.

dencija umnogome leže u činjenici da njihovi nosioci najčešće ne iznose jasne neistine, ali je interpretacija vrlo problematična i neretko sugerisana proizvoljnom selekcijom činjenica.

Razmišljanje nad povešću Drugog svetskog rata na prostoru nekadašnje Jugoslavije neodvojivo je od promišljanja njene “komunističke” prošlosti. Ostaje kao nesporna činjenica da je *glavni* nosilac otpora okupacionoj sili bila KPJ sa svojim partizanskim odredima. Zajedno sa preispitivanjem uloge komunista u novijoj istoriji Srbije, dramatično je dovedena u pitanje i smislonost, opravdanost otpora okupatoru koji su komunisti vodili. Naime, odricanje od komunizma dovelo je do brutalnih uprošćavanja u tumačenju uloge srpskih i jugoslovenskih komunista i celine njihove delatnosti, čime je i narodnooslobodilačka borba, koju su komunisti Jugoslavije vodili, kompromitovana zbog odbacivanja ideologije koja je sa tom borбом identifikovana. Drugim rečima, grubim istorijskim revizionizmom, koji je i sam ideološki obojen, pre svega nacionalističkim i, neminovno, klerikalnim koloritom, *veliki deo* srbijanske javnosti se u poslednjoj deceniji minulog stoleća, *u većini nesvesno, a delom i sasvim svesno* odrekao jednog od najvećih “istorijskih kapitala” srpskog naroda, a to je antifašizam, uz koji je srpski narod, prema pisanju istoričara u Srbiji, većinski pristao.⁴

Stanje duhova daleko je od jednostavnih tumačenja. Naime, nije niti od svih, niti čak većinski, osporeno antifašističko nasleđe, utoliko što se, na primer, *i aktuelna glorifikacija četničkog pokreta Dragoljuba Mihailovića, kao najmasovnija revizionistička tendencija, zasniva pre svega na njegovoj antifašističkoj borbi, ali i na antikomunističkom delovanju*. Stoga je Mihailović velikom delu srbijanske javnosti dvostruko prihvatljiv – kao antifašista i antikomunista. Međutim, istorijska je istina da kada se govori o Mihailovićevom antifašizmu, prenaplaćava se jedna dimenzija delovanja njegovog pokreta, a *zanemaruje* jedna druga, veoma važna činjenica, *istorijski još markantnija*, a to je da je *Mihailovićev pokret završio u kolaboraciji*, a da ne pominjemo ekskluzivni *nacionalni program i četničke zločine* nad civilnim stanovništvom, najpre nesrpskim, a potom i nad Srbima-komunistima, zločine za koje prosečni konzument ravnogorske istorije teško da je i čuo ili ih jednostavno zanemaruje i poriče.

⁴ Cf. B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Beograd, 1988; Isti, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd, 1992; Lj. Dimić, *Srbi i Jugoslavija*, Beograd, 1995; Slično viđenje profesor Dimić dao u svom tekstu u: Grupa autora, *Srbija 1804–2004*, Beograd 2005.

Nema sumnje da je deo novonastalih pristalica četničkog pokreta sklon da se u celosti saglasi i da nedvosmisleno podrži celokupnu njegovu aktivnost, nalazeći opravdanja i za zločine nad civilima nesrpske nacionalnosti, ali i nad Srbima komunistima. Uopšte, cela priča o ravnogorskom pokretu, koja dolazi sa političke desnice i transponuje se i u nauku, izrazito je višeslojna, što je činjenica koju treba uvažavati prilikom tumačenja njene aktuelne eksploatacije.

Tema ovog rada je jedna još ekstremnija i svakako malobrojnija revizionistička struja, okupljena oko ideologijske koncepcije koju personifikuje Dimitrije Ljotić. Premda je i sam bio veoma klerikalna i bigotna, Ljotić je na izvestan način, u ideološkoj matrici ove struje, dopunjen konzervativnim klerikalizmom i nacionalnom idejom vladike Nikolaja Velimirovića. Ova revizionistička struja je izabrana za analizu kao najekstremnija, duboko klerikalna revizionistička tendencija u analizi prošlosti, naročito Drugog svetskog rata, što se očituje u *nedvosmislenom osporavanju smisla antifašističke borbe*. Grupa je zanimljiva jer je strukturisana sasvim u skladu sa već uočenim varijetetom omladinskog desnog ekstremizma: čine je “akademski ekstremni desni krugovi stvaralačke, studentske i ostale inteligencije”.⁵ U svojoj voluminoznoj studiji o “prevladavanju prošlosti”, profesor Todor Kuljić je, čini se, zaobišao ovu grupaciju, koja je, rekao bih, najkonzervativnija desnica u Srbiji danas, koja čak i ne prikriva svoje izrazito antiliberalno, antiparlamentarno, antidemokratsko⁶ opredeljenje i izmiče kako određenju da “nova ekstremna desnica...brani liberalni kapitalizam”, tako i Grifinovoj kovanici “etnokratski liberalizam”, koju profesor Kuljić smatra za osnovanu i, uz određene ograde, primenjivu i na balkanske, pa i srbijansku, desnicu.⁷

⁵ Vidi T. Kuljić, n. d., 135.

⁶ U pisanju pojedinih pristalica ove grupe jasno se osporava i demokratija, u konačnoj instanci, na eshatološkoj ravni: “demokratija je samo prelazno rešenje dok čovek ne reši da li će da kaže Bogu ‘da’ ili ‘ne’. U slučaju kada kaže ‘ne’, dese se komunisti, fašisti, socijalisti, radikali, liberali, rojalisti, reformisti, feministi, secesionisti, i razne druge demokrate. U slučaju da kaže ‘da’, kao što su Srbi uradili u trinaestom veku (podvukao S. M.) čovek sam sebe smireno lišava prava izbora u budućnosti jer zna da će mu Onaj koji se bezmerno brine o njemu uvek izabrati najbolje i najprimerenije. Tako se rađa pravoslavna monarhija, a narod se ‘moli za one koji su na vlasti’”. S. Poljaković, n. d. Vidi i napomene 12 i 13.

⁷ T. Kuljić, n. d., 406 i dalje. Napominjem da se stiče utisak da koncepcija Kuljićeve studije

Napomenuo bih da većina tekstova koji su analizirani ne potiče iz pera historičara (čiji su radovi, prevashodno, analizirani u studiji profesora T. Kuljića), ali time se značaj tih tekstova ne umanjuje. Naprotiv, oni svedoče o jednoj pojavi koja zabrinjava: o temama koje su nesumnjivo historijske i historičarske i, u širem smislu, zahtevaju određenu stručnost progovorili su najpre neistoričari i nestručnjaci, što je višestruko zabrinjavajuće i nije naročito pohvalno ni za jedne ni za druge.⁸

Činjenica da se nestručna javnost (za čije delovanje se interesujem u ovom radu) bavi temama koje prevazilaze njihove objektivne saznavne mogućnosti nameće joj veliki deo odgovornosti za iskrivljavanja i pojednostavljenja uvek složene stvarnosti, kao i odgovornost za opterećivanje javnog mišljenja stereotipima koji su nesumnjivu potrebu preispitivanja novije prošlosti pretvorili u mračni “lov na veštice”. Veliki broj nosilaca revizionističkih koncepcija i sami su postali nezaobilazan “materijal” historiografskih, socioloških i antropoloških analiza.

Način na koji odgovoran historičar poima svoju profesionalnu dužnost trebalo bi da bude i svojina mislećih ljudi među neistoričarima makar na nivou načela. A odgovoran historičar zna nešto što nikome ne bi trebalo da je teško shvatljivo, a to je da “pristup istraživanju, u velikoj meri, određuje rezultat istraživanja. Ako se, na primer jugoslovenskoj državi i višedecenijskoj dominaciji komunističke ideologije pristupi, pod neposrednim utiskom njihovog sloma, kao incidentima istorije, a ne kao fazama historijskog procesa, onda je zaključak neizbežno defektan. Ta metodološka greška historičara postaje, u krajnjoj konsekvenci, etička greška”.⁹

zaista i ne otvara prostor za analizu stavova grupacije koja je analizirana u radu koji je pred čitaocem i koji, nadam se, delimično dopunjuje neke stavove iz pomenute studije. Pre svega stav o usvajanju elemenata liberalizma za grupaciju koju sam analizirao ne važi.

⁸ Promeni pogleda na istoriju koja se dogodila početkom devedesetih godina “su manje doprineli novi dostupni izvori ili oslobođenje od ideološkog pritiska. Javnoj preradi prošlosti više su pružili ljubitelji istorije nego profesionalni historičari odgovarajući na potrebu mnogih za novim identitetom.” T. Kuljić, n. d., 55. Istorijom su počeli da se bave nacionalno “osvešćeni” intelektualci, lekari, mašinski inženjeri, penzionisani policajci, pretvorivši rekonstrukciju prošlosti u “igralište bujne mašte”, nažalost ostvarujući ne mali uticaj na oblikovanje novog identiteta.

⁹ L. Perović, *Srpski liberali sedamdesetih godina XX veka* (predgovor za knjigu M. Nikezić, *Srpska krhka vertikala*, Beograd 2003.)

Da argumenti kojima se ovo osporavanje opravdanosti antifašizma potkrepljuje nisu samo funkcija ogorčenosti jednim totalitarnim režimom i ideologijom koja se istorijski potrošila, jasno svedoči i okolnost da se kao alternativa “komunizmu” nudi pregršt opskurnih ideoloških matrica, koje su vrlo često na granici fašizma, a redovno nacionalističke i isključive, čime se *obesmišljava njihovo shvatanje kao nekakve stvarne alternative totalitarizmu, budući da su u biti i same totalitarne*. Štaviše, svesno ili ne, nosioci ekstremne desne revizije svakako doprinose pojavi izrazito fašističkih tendencija u društvu, sve i kada sami ne sudeluju u njihovom grubljem ispoljavanju, koje se oslikava u povremenim izlivima ekstremnog nacionalizma, anticiganizma, antisemitizma kao i u pojedinim zabrinjavajućim simboličkim porukama na javnim mestima (kukasti krstovi, na primer). Nije razumljivo da se u jednoj zemlji i u jednom narodu koji je toliko stradao od fašizma makar i mestimično na grafitima ili drugde pojavljuju kukasti krstovi i druga fašistička obeležja.

Time se pokreće i pitanje istorijske potrošenosti naroda koji nije u stanju da na rubu epoha, skrenut od glavnih svetskih tokova, na početku jednog novog doba u svojoj istoriji, iskristališe jednu modernu i kreativnu alternativu, ne gledajući u prošlost u potrazi za *konkretnim rešenjima*, čija primena danas vodi samo jalovom istoricizmu. Poznavanje prošlosti nezaobilazan je orijentir, ali i velika odgovornost, koja na prostorima sa dramatičnim istorijskim diskontinuitetima podrazumeva dinamičan odnos prema nasleđu. Ta odgovornost najpre leži na ljudima od struke, istoričarima, ali su oni često u nemogućnosti da se suprotstave talasu uprošćavanja i zloupotreba, ako već i sami nisu proizvođači rečenih “društvenih devijacija”.

Srbijanska javnost, u većini ne shvatajući da je i komunizam na istorijsku scenu stupio kao alternativa jednom društvu koje se istorijski potpuno iscrpilo, plaća danak opijenosti *istorijskom pobedom* nad komunizmom, danak čija se vrednost, na ravni potrage za identitetom, kreće u opsegu od isfrustriranog starograđanskog sentimentalizma do medievalne fascinacije. Drugim rečima, ponuđen je širok raspon ideja za mogući *novi početak* srpske istorije: ideje da je srpska istorija zastala negde na sredini minolog stoleća, ili možda na njegovom početku ili možebiti negde dublje, u srednjovekovnoj prošlosti, odakle treba nastaviti dalje. Sve ove ideje jednako su destruktivne i pogubne za srpski narod, dugoročno posmatrano, kao i vojni porazi i ljudske žrtve. Taj “sukob sa istorijskim procesima” (Latinka Perović) u korenu je mnogih nevolja

srpskog naroda danas. To je sukob koji troši društvo do nivoa potpune nemoći da iznađe pravce kojima treba da se kreće, a opasniji je utoliko što je jedan od retkih istorijskih kontinuiteta ovog prostora, menjajući samo povremeno intenzitet. Potrošenost srbijanske elite i marginalizovanost moderne alternative *srednjovekovnim autizmom, starograđanskim sentimentalizmom i dominantnom letargijom* neki su od činilaca tog procesa padanja.

Neki od vidova sukoba sa prošlošću jesu nastojanje da se revidira ne samo pogled na prošlost, već sama prošlost; nastojanje da se sukob epoha i koncepcija koje se tragično nisu razumevale reši u korist jedne od njih ili pak nekog istorijskog pluskvamperfekta, čije se idejne matrice transponuju u sadašnjost; rešenost da se istorijskim redukcionizmom¹⁰ dođe do željenih obrazaca vlastite povesti, koja se tako iskrivljena i pervertovana potom veliča kao slavna i viteška, nasuprot mraku koji je potom usledio (komunizam). A ta slavija i veličajinja prošlost dala je jasnu alternativu “komunističkoj viremiji”, “crvenoj kugi”, alternativu personifikovanu u liku i delu pojedinaca poput Dimitrija Ljotića, Milana Nedića, Dragoljuba Mihailovića, na svoj način i naročito vladike Velimirovića, koji su svi zajedno putokaz koji treba da ukaže Srbiji na put u svetliju budućnost svetosavskog XIII veka!¹¹

Novokonzervativci sa starim perjanicama i antikvarnim idejama nisu jedan, homogen pokret. Među njima postoje i određene razlike, a najekstremniji se nalaze na pozicijama snažnog desnog ekskluzivizma. Svojestven im je svojevrсни idejni “eklekticism”, koji se zasniva na ideološkim temeljima rane

¹⁰ O stepenu redukcionizma jasno svedoči sledeća konstatacija, komična koliko i neistinita i neinteligentna: “No, ono što nas zanima je jedna rečenica, u kojoj on (vladika Velimirović, prim. S. M.) moli starca Nikanora da pomene ‘tri velika srpska mučenika: Dimitrija, Dražu i Milana’. U toj jednoj rečenici je sve ono što treba da znamo o odnosu prema novijoj srpskoj prošlosti i Drugom svetskom ratu”. (Podvukao S. M.)

¹¹ Na ovom mestu istakao bih jedno značajno razmišljanje Jirgena Koke o identitetu. Zdravim društvima nije svojstveno da “svoj identitet moraju zasnivati naporno, u neku ruku sekundarno i ideološki, preko vežbanja u vraćanju istoriji... Simpatija i ganutost mogu pratiti bavljenje sopstvenom istorijom, još češće tuga i sažaljenje, prezir i mržnja. Ali ako želimo istoriju kao prosvetčivanje, ne smemo se zaustaviti na tome...Ni najiskrenija dirnutost, ni najupečatljiviji spomenik, ni najusrdnije tugovanje ne mogu zameniti poimanje, objašnjenje i svrstavanje istorijskog fenomena. A ovo je neophodno ako istorija treba da nas orijentiše i učini sposobnim za budućnost.” J. Koka, *O istorijskoj nauci*, Beograd, 1994, 44-45.

fašističke literature¹² ili pak srpskih mislilaca slične provenijencije (Dimitrije Ljotić). Neosporni autoritet ove grupe je i vladika Velimirović.

Za istraživanje zanimljivi, a za svakog odgovornog pojedinca zabrinjavajući tekstovi koji izlaze iz pera mladih ljudi, saradnika u časopisima i na tribinama, u celosti su sazdani od socijalne demagogije, političke dogmatike, intelektualne proizvoljnosti i diletantizma,¹³ anahronih ideja i autističnih koncepata. Neretko i međusobno protivurečni, trebalo bi da posvedoče o nekakvoj atmosferi sukoba mišljenja, ali se taj sukob odvija u okvirima jedne unapred uokvirene ortodoksije koja ne dopušta sumnju u istinitost stavova, naročito

¹² O nivou konzervativizma i desnog ekskluzivizma neka posvedoči sledeći tekst. Reč je o svojevrsnom samoidentifikovanju, utvrđivanju pozicija jednog od desničarskih “pokreta”, koji se međusobno smatraju za “bratske”: “Konzervativna revolucija nije ni fašizam ni nacionalsocijalizam u današnjem shvatanju tih pojmova. Tačnije jesmo sledbenici ovih ideja do one tačke kada te ideje postaju Sistem i gube prvobitni smisao. Nemamo razloga da krijemo simpatije prema ranom italijanskom fašizmu, koji je oličen u D’Anunciju, Papiniju, Evoli, Dentileu, kao ni prema čistom, avangardnom nacionalsocijalizmu, čiju su filozofsku problematiku i ariozofski misticismizam razvijali konzervativni revolucionari poput Jingera, Karla Šmita, Meler van der Bruka, Hajdegera, Hermana Virta i braće Štraser. Svi ovi autori su marginalizovani, proganjani i ubijani od strane Musolinija i Hitlera, ali su ideje ovih ‘disidentata’ preživlele pragmatične, kriminalne i samoubilačke režime fašizma i nacizma.” (www.endkampf.net, 17. 12. 2004.)

¹³ Razmišljanje nad pojedinim problemima, ako pretenduje da bude objektivno i uverljivo, moralo bi da sadrži barem minimum intelektualnog poštenja i odgovornosti. U pisanju o komunizmu kao konceptu, kod pojedinih autora, to ne nalazimo ni u tragovima, a leksika prevazilazi najljuću kritiku komunizma koja je bila izricana u Jugoslaviji pre II svetskog rata: “... zamislite više od 200 000 Srba... zamislite ih na jednom mestu. Milina da vas obuzme. Dode vam da uskliknete, pa da, kako kaže naš veliki pesnik Njegoš – zaigrate sa njima kolo oko crkve. Ali ne!

Ja vam, braćo moja i sestre moje, ovom prilikom, na žalost, ne mogu pričati o milini, o punosti života, o “kolu oko crkve”, jer onih više od 200 000 Srba u koje je sliven čitav Univerzum – više nema. Stradali su od jedne opake bolesti. Stradali su od “crvene kuge”. A ta “crvena kuga” ne ubija na isti način. Njeni su metodi uništenja različiti. Ona je svoju veštinu ubijanja dovela do neslučenih razmera. Ona ubija duhovno i fizički. Duhovno ubija lažju, jer laž joj je drugo ime, a fizički ubija čerečenjem, pucanjem žrtvi u potiljak, sečenjem na parčad, vađenjem očiju... Ona stavlja ruke i noge žrtava svojih u ključalu vodu. Ona testerise žive ljude, ona kolje, ona ubija maljem, ona baca žive ljude u jame. Ona melje. Ona je samlela više od 200 000 Srba za i posle Drugog svetskog rata, a njeno ime je komunizam”. B. Nešić, “Komunizam”, *Dveri srpske* 11-12 (2001), <http://www.dverisrpske.com/sabor/antikomunizam.htm>, 17. 12. 2004.

kada se ti stavovi izgrađuju na temelju autoriteta misli jednog od “najvećih Srba novije srpske istorije”, vladike Nikolaja Velimirovića oko kog se pletu kontroverze koje autor ovog teksta ovom prilikom nema nameru da razrešava. Prema pisanju samih autora analiziranih tekstova, jasno proizilazi, a i eksplicitno se kazuje da je vladika Nikolaj Velimirović njihov glavni ideološki putokaz. Ovu činjenicu ističe i Proglas upućen sa Prvog sabora pravoslavno-nacionalne omladine srpske na Beogradskom univerzitetu posle leta Gospodnjeg 1944: “...Najviši uzori Srpskog zaveta su nam pored Svetog Save, Svetog Simeona Mirotočivog i Svetog Kneza Lazara, Sveti Nikolaj Žički i Sveti Justin Čelijski.”¹⁴

Ovaj sabor održan je na Filološkom fakultetu u Beogradu 6. decembra 2001. godine. “U donedavno nezamislivoj nacionalnoj atmosferi na Beogradskom univerzitetu, uz srpske nacionalne pesme i govore kakvi se nisu mogli čuti od 1944. (podvukao S. M.), svi prisutni ogrejali su svoja srca za nova omladinska nacionalna pregnuća.”¹⁵

Dakle, u vreme kada je Beogradom još vladala okupaciona vlast (1944), okupljala se srpska “nacionalna omladina”, čiji je duhovni vođa Dimitrije Ljotić, razume se, sa znanjem okupacionih vlasti, čiji je Ljotić bio istaknuti saradnik, kako bi pevala “nacionalne pesme” i “nacionalno” govorila, a kao pozitivan pomak u odnosu na komunistički period naglašava se da se posle skoro šezdeset godina (2001) ponovo okupljaju takve grupe.

Nekolike ocene uloge pojedinih vođa nekoliko različitih “nacionalnih pokreta” Srba tokom Drugog svetskog rata zaslužuju naročitu pažnju. Naime, određene *konceptijske razlike* postojale su između Dragoljuba Mihailovića, Milana Nedića i Dimitrija Ljotića. U pisanju pojedinih autora sa desnice, čini se da je najgore prošao, ako izuzmemo komuniste, Dragoljub Mihailović, poglavito zbog svoje antifašističke borbe, koju je poveo, već u maju 1941. godine. Dakle, Mihailović je takođe neprihvatljiv, jer je vodio borbu protiv fašista, a bio je, pride, i blizak levici, t. j. “‘zaražen’ levičarskim idejama i kao takav nije

¹⁴ Zavetne dveri, Pozicija nacionalne omladine, Proglas prvog sabora pravoslavno nacionalne omladine srpske na Beogradskom Univerzitetu posle leta Gospodnjeg 1944, (6. 12. 2001.), cf. <http://www.dverisrpske.com/sabor/proglas.htm>, 17. 12. 2004.

¹⁵ Cf. <http://www.dverisrpske.com/sabor/sabor.htm>, 17. 12. 2004.

pravio razliku između Rusije i Sovjetije”.¹⁶

Glorifikacija Ljotića i Nedića ima svoje utemeljenje, prema shvatanju njihovih pristalica, u jednoj nacionalnoj misiji, naime spašavanju srpskog naroda od istrebljenja, kojem je bio izložen. U tom kontekstu, čak je i D. Mihailović, kao što sam već napomenuo, ocenjen veoma nepovoljno. Međutim, ovaj kriterijum relativizovao bi opravdanost svakog pokušaja otpora nadmoćnijem neprijatelju, pa bi se i Prvi i Drugi srpski ustanak, a svakako i Prvi svetski rat mogli po tom osnovu kritikovati, budući da su doneli velike žrtve. Zašto je na primer, vojvoda Mišić “div-junak”, a Broz “protuva”?

Dakle, novokonzervativci odlaze u svojim istorioidnim konstruktima

¹⁶ Interesantan je pristup koji se u odnosu na pokret Dragoljuba Mihailovića sugerise u sledećem tekstu: “Uzroci naše propasti leže toliko duboko da zadiru u metafizičko. Ali zadržimo se na istorijsko-političkim uzrocima i zaključku da su naši porazi posledica naše idejne slabosti, nacionalno verske neutemeljenosti i političke infantilnosti. Ova idejna slabost se ogleda, između ostalog, i u mišljenju mnogih Srba da je izvor naše propasti komunistička revolucija u građanskom ratu ‘41-‘45. Upravo je ta politička nepismenost i omogućila komunističku revoluciju, kao što će i danas omogućiti nesmetano instaliranje neoliberalne, demokratske svesti u srbske umove.

Jedna od posledica te političke infantilnosti je vezivanje za jednu pojavu u našoj istoriji koja se zove Ravnogorski pokret. Možda će nekom biti dovoljno da vidi da je perjanica i nastavljac autentične ravnogorske ideje jedna gnjida u liku Vuka Draškovića, pa da zaključi o katastrofalnom uticaju ove ideje. Ali ipak, da se ukratko podsetimo ko i šta su bili ravnogorci:

Jednu od najvećih zasluga za uspeh komunističke revolucije u Jugoslaviji za vreme II sv. rata ima ravnogorski pokret Draže Mihailovića. Za razliku od četnika div junaka Pavla Đurišića, popa Đujića ili Koste Pećanca, čija je borba imala izrazit antikomunistički karakter, Draža nastavlja pogubnu politiku 27. marta, kada su sinhronizovano komunisti i oficiri anglofili gurnuli srbski narod u katastrofu. Draža ne samo da toleriše jačanje komunističkih bandi već i zajedno sa njima izvršava sumanute akcije koje skupo koštaju narod.

Loši vojnici i još gori ljudi ravnogorci su se pokazali uspešni samo u mučkim ubistvima u mraku, kada su kao crne trojke ubijali po Dražinom naređenju (čuveno “Z” – zaklati, koje je čitano preko radio Londona). Interesantno je da su ubijani samo Srbi antikomunisti i Dražini lični protivnici, nije stradao, na primer, ni jedan komunistički glavešina. Doduše, Stanislav Krakov tvrdi da ovo nije bila Dražina ideja, ali time se Draža nipodaštava i kao ličnost i kao oficir, i dokazuje se da se u njegovom okruženju radilo šta se htelo.

Možda i gore od ovog “Z” je demonska hladnoća sa kojom su ravnogorci i Draža posmatrali kolonu četnika Pavla Đurišića i crnogorskog naroda kako je kao zveri kidaju ustaše, partizani, bolest i glad. Samo zbog lične sujete Draža nije mrdnuo prstom da im pomogne. Možda je tako naredio London? Ili Tito?” (<http://www.endkampf.net/> 17. 12. 2004.)

tako daleko da odista i ne prećutkuju antifašističku borbu komunista i, u početku, Mihailovićevih četnika, nego je čak nedvosmisleno kritikuju, i to šezdeset godina nakon sloma fašizma u svetu, kada je jasno da je veliki deo srpskog naroda podržavao antifašistički otpor i stekao time veliki ugled i zasluge za svetski mir. To je, nesumnjivo, žalostan primer nipodaštavanja i omalovažavanja žrtava, koje su pale za slobodu čitavog čovečanstva, što je odavno manir društva u Srbiji, imajući u vidu činjenicu da bilans ratova koje je Srbija vodila u XX veku, to tragično “knjigovodstvo smrti” (B. Prpa), nikada nije do kraja sveden, što bi podrazumevalo da žrtve dobiju svoje ime i prezime, a ne da budu instrument politikantskih obračuna.

Razume se, sticajem istorijskih okolnosti, u Nedićevoj Srbiji bila je izražena i jaka kolaboracija, u različitim oblicima, ali je Srbija, jedna od retkih zemalja u Evropi koja odbacuje svoj najjači antifašistički pokret, a nekritički rehabilituje kolaboracioniste i to u trenutku kada se antifašizam unosi kao jedna od fundamentalnih vrednosti u preambulu ustava Evropske unije. Srbija je jedna od onih zemalja sa nejasno izgrađenim ili uopšte neizgrađenim identitetom, u kojoj se danas veličaju kolaboracionisti, *pre svega, dakle, zbog njihoveg antikomunističkog opredeljenja*, a neposredno osuđuju borci protiv fašizma. Na taj način se otvara prostor za tumačenja da su komunisti bili čak gori neprijatelji Srbije, nego fašistički okupator, a saradnici okupacionih snaga, indiskriminativno, najveće patriote. Pri tome se nedvosmisleno zanemaruje okolnost da je veoma teško predvideti kakvu bi budućnost imala Srbija da kojim slučajem nije iznedrila antifašističku opciju. Oni koji tu okolnost ipak ne zanemaruju, dali su i jasan odgovor. Naime, nema sumnje da je Srbija pala u “komunističko ropstvo” i ta je teza “nesporna”. Šta je bila alternativa tome? Sa *ironičnom intonacijom* autor jednog od analiziranih tekstova zaključuje: “da su na Jalti mape drugačije nacrtane i mi pripali savezničkom bloku, ravnogorci bi nas povelili u svetlu liberalno-demokratsku budućnost, odnosno imali bi DOS na vlasti još od 1945. a posle Dražine smrti, osma sednica bi se održala u selu Ba sa glavnim junacima Dragišom Vasićem (kao Stambolićem) i socijalistom Živkom Topalovićem (kao Slobom)”.¹⁷ Još jedan lament nad sudbinom onih koji su sa okupatorom sarađivali rezignirano zaključuje da bi Nedić, (a sa njim nesumnjivo i Ljotić S. M.) bio streljan svejedno da li pobeđu u građanskom

¹⁷ Isto.

ratu odneli komunisti ili četnici. Da li je previše proizvoljno zaključivanje da je jedino rešenje za obojicu bila pobeda fašizma? Sve da to i nije namera autora koji rezonuju na prikazani način, takav zaključak neminovno proizilazi.

Međutim, sve razlike u korpusu “nacionalnih snaga” prevaziđene su po dva suštinska osnova, koja su ih povezivala: *antikomunizam i srpski nacionalizam*. Drugim rečima, svi oni čine jedinstven front “nacionalnih snaga” u Drugom svetskom ratu, pa stoga zaslužuju naročito poštovanje i razumevanje, na šta pomiriteljski poziva vladika Velimirović. Otuda jasno proizilazi da najveći neprijatelj “Srbstva” nije fašističko-nacistički okupator, već komunistički “crveni virus”, “crvena kuga”. Dakle, podeljeni delimično po pitanju svog stava prema okupacionoj vlasti, Mihailović, Nedić i Ljotić su bili izraziti antikomunisti i srpski nacionalisti, pa je to glavni ključ za razumevanje njihove delatnosti i proslavljanje lika i dela. Pomiriteljska metafizika izgleda veoma neubedljivo:

“Mladi ljudi, koji ulaze u borbu za rodinu, ne smeju biti ‘ljotićevci’, ‘nedićevci’, i ‘dražinovci’ svađajući se oko toga ko je više učinio za srpski narod u doba pred komunističko ropstvo, dok smo robovali pod Nemcima i njihovim slugama. Vladika Nikolaj svu trojicu naziva srpskim mučenicima i nalaže molitvu za pokoj njihovih duša. Zaista, oni su to, svako na svoj način, i bili: Nedić je klečao pred Hitlerom moleći ga da ukine odredbu ‘sto za jednog’ i znao je da će, bez obzira na to da li će pobediti Tito ili Draža, biti streljan – time je postao svesna žrtva za dobro svoje Otadžbine. Ljotić je u tome, kako je znao i umeo, pomagao Nediću, organizujući dobrovoljce za borbu protiv komunista; Draža je, pak, bio simbol srpske nepokornosti, otpora nemačkom okupatoru i nade da će Srbstvo opet biti slobodno... Svako od njih je radio šta je mogao i kako je mogao, a sad se za njihove duše treba moliti Bogu – to je zavet svetog Nikolaja Žičkog.¹⁸” (sve podvukao S. M.)

Čak i kada bi postojala jasna istorijska verifikacija ovakvog stava o delovanju pomenutih ličnosti, zasnovana na istraživanjima, koja su preko potrebna nauci danas (jer ih jednostavno nema), okolnost da se sa toliko gorljivosti (ne mislim samo na ovaj konkretni tekst) brane i rezolutno usvajaju, pre svega Ljotićeve ideološke pozicije, *ne dakle samo politička pragma kao pretpostavljeni*

¹⁸ V. Dimitrijević, “Naša prošlost i naša budućnost”, *Dveri srpske* 11/12 (2001), http://www.dverisrpske.com/brojevi/11_12.htm/ljubeznioce.htm.

imperativ trenutka, ostala bi neshvatljiva bez ozbiljnije antropološke studije.¹⁹ Sklon sam oceni da “pokušaji da se istorija zameni mitom nisu puke loše intelektualne šale”,²⁰ niti naivni konzervativizam, naročito kada se dovedu u vezu sa nanosima antisemitizma i rasnih koncepcija kao i rezolutnog odbijanja liberalnih, i uopšte modernih ideja.

Da svakako nije reč samo o benignom tradicionalizmu i konzervativnim shvatanjima, jasno svedoči i Proglas prvog sabora pravoslavno-nacionalne omladine srpske, koji je održan 6. 12. 2001. godine. U Proglasu se, između ostalog, objavljuje da “Naše nacionalne, antikomunističke i monarhističke snage ne delimo na osnovu događaja iz Drugog svetskog rata” i dodaje se, da pristalice ove opcije ispovedaju “beskompromisni antikomunizam” i prepoznaju “komunističku veštinu pretvaranja u nove ideološko-stranačke maske”.²¹ Nema ni pomena o fašizmu kao makar još jednom od zala koje je uništavalo srpski narod, niti makar i jedne afirmativne ocene antifašizma, već se fašistička opcija legitimizuje i uključuje u korpus “nacionalnih snaga” iz Drugog svetskog rata, koje su se suprotstavile komunističkoj pošasti.

Zanimljiva je i koncepcija Srbije koja se želi stvoriti pomoću idejnih formula koje su ponuđene od strane ove grupacije, jer svedoči o jednom dubinskom zahvatu u pravcu totalne revizije mišljenja društva na osnovama mističizma, u izvesnom smislu katarzičkog. Na primer, koncept sukoba sa drugim narodima na neki način je odbačen,²² stidljivom osudom nasilne politike, ali postojeći duhovni okvir srpskog društva ipak nije dovoljan. Zato je kao cilj ponuđen metafizički koncept nazvan “Visoka Srbija, koja će svojom duhov-

¹⁹ Reč je, ipak, o jednom vrednosnom opredeljenju koje je retrogradno, duboko *antimoderno*, što je najneutralniji ključ za tumačenje pomenutih strujanja u celosti.

²⁰ E. Hobsbaum, *O istoriji*, Beograd, 2003, 18.

²¹ Proglas prvog sabora pravoslavno-nacionalne omladine srpske na Beogradskom Univerzitetu posle I.(eta) G.(ospodnjeg) 1944. (<http://www.dverisrpske.com/sabor/proglas.htm>, 17. 12. 2004)

²² Cf: S. Poljaković, n. d: “Slobodana Miloševića ustoličili (smo) skoro jednoglasno. Nismo ga doveli sa nekog stranog instituta za odgoj loših vladara, niti nam ga je izmislila neka mračna svetska organizacija za maltretiranje Srba. Iznedrili smo ga sami—iz preseka tadašnjeg nacionalnog bića. *Želeli smo tuđu krv* kao što danas želimo njegovu. Smejali smo se Srbima u Bosni, koji su, krajnje naivno, pozivali na obnovu ‘multinacionalne zajednice’ znajući da će njihova krv da poteče prva.” (podvukao S. M.)

nom visinom biti kadra da ujedini sve Srbe”.²³

Logičkim formalizmom, lako se konstruišu poželjne interpretacije, koje će komunizam označiti kao glavnog protivnika svega što je srpsko. U ključu militantnog i brutalnog etnonacionalizma, tumačenja su nepodnošljivo uprošćena: antifašistička borba komunista dovela ih je na vlast koju su oni upotreabili za razaranje srpstva. Otuda ništa što se vezuje za komuniste ne treba prihvatiti, već, naprotiv, svaki segment njihovog delovanja treba diskreditovati i kompromitovati kao zaverenički i antisrpski. Delovanje komunista bilo je, dakle prema shvatanjima autora čije sam radove analizirao, izrazito antisrpsko, gotovo do te mere da je, reklo bi se, čitav partizanski pokret bio pre svega zavera protiv srpstva. Drugim rečima, partizani su se borili protiv Nemaca kako bi što više Srba bilo ubijeno u odmazdama. Nepovoljna pozicija Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji, navodno, najbolje pokazuje antisrpstvo komunista, a glavni projektant takve pozicije Srbije bio je Josip Broz.²⁴

Zaključak

Pojava nasilja nad prošlošću već je odavno uočena u istoriografiji. Naglašeno je i već postalo *locus communis* da je "svaka organizovana prerada istorije pokušaj pravdanja nečeg savremenog. Neretko se umesto razrade rešenja za savremene probleme odgovor traži u prošlosti (idealizacija ili demonizacija ranijih stanja i likova)."²⁵ Po ko zna koji put u istoriji pokazalo se da "prošlost

²³ Isto. Vidi i napomenu br. 16.

²⁴ Kada bi teza o izrazitom antisrpskom karakteru partizanske borbe bila održiva, argumenti koji se navode njoj u prilog od strane pripadnika grupacije čije radove analiziram u ovom eseju kompromitovali bi tu tezu već i zbog same retorike koja se koristi, a da ne govorim o idejama koje se prenose: "Manje -više, danas je *svakome poznato da je Josip Broz bio nekakva belosvetska protuva, poslana ko zna otkud i da za ko zna čiji račun satera Srbiju u mišju rupu* i da je u ime bratstva i jedinstva teritorijalno, etnički i duhovno rasparča – najpre avnojevskim granicama i stvaranjem autonomnih pokrajina, a zatim donošenjem ustava iz 1974. godine, koji je *svim antisrpskim snagama omogućio da nagrizaju Srbiju kao crvi tarabu, da se raždžilitaju po njoj kao svoji na svome, dok je istovremeno sve čestite srpske domaćine, intelektualce i sveštenike najurio preko granice, strpao u svoje kazamate ili jednostavno pobio...*" S. Pušonjić, "I posle Tita -Tito", *Dveri srpske* 11-12 (2001), http://www.dverisrpske.com/brojevi/11_12.htm/iposletitatio.htm, 17. 12. 2004. (sve podvukao S. M.)

²⁵ T. Kuljić, n. d., 49.

daje slavniju pozadinu sadašnjosti koja nema šta da slavi"²⁶ kako je primetio E. Hobsbaum, pri čemu bih se usudio da dodam da je naročito "privlačna" mogućnost da se kontinuitet uspostavlja sa što daljom prošlošću, koja je već svojom udaljenošću primamljivija, a govoreći o fascinaciji srednjovekovljem čak i duhom vremena nekako "osveštana" i naročito poželjna sadržina restauracijskih stremljenja klerikalne desnice. Što je dalja, prošlost je fascinantnija, a njena delatna snaga istorijski utemeljenija, jer se "dokazala" dugim trajanjem. Sa druge strane, nesumnjivo je tačno da se nasuprot razumnom promišljanju tradicije dogodilo da se upravo ona "prošlost, koju je socijalizam izbrisao, revanšistički vraća u obliku demonizovanja socijalizma"²⁷ i svega što je socijalizam oličavao.

Preispitivanje i novo čitanje prošlosti, razgrtanje ideoloških naslaga, uvažavanje novih izvora, koji nisu, usled različitih okolnosti, bili dostupni, metodološki drugačije, savremenije, pametnije mišljenje prošle stvarnosti, sve su to legitimni vidovi dinamičnog odnosa prema nasleđu i prošlosti. Promene u historiografiji često su odraz takvog sazrevanja istorijske nauke, zbacivanja stega ideoloških matrica, usavršavanja metoda i naučnika-pojedinca koji se prošlošću bavi, sazrevanja društva kroz emancipaciju od mitskih konstrukcija i legendarnih predstava. Takve promene su neophodne i neminovno proširuju saznajne horizonte, sprečavajući redukcionizam, pojednostavljenja, pa i ogođene falsifikate, doprinoseći jasnijem uvidu u uvek složenu prirodu istorijskih pojava i procesa. Diskretne međuzavisnosti, naizgled paradoksalni složaj događaja i pojava, ogromno prostranstvo nepoznatog pa i nesaznatljivog samo su neke od okolnosti koje nam sugerišu uzdržljivost i mišljenje prošlosti kao slojevite i složene prošle stvarnosti, koja je neminovno dinamična, sa brojnim unutrašnjim protivrečnostima.

Ništa od toga se ne prepoznaje u tekstovima koje sam pišući ovaj rad analizirao. Naprotiv, prepoznao sam grubo svađanje sa prošlošću, nepodnošljiv diletantizam, nedopustivo redukovanje prošlosti, revizionizam lišen objektivnosti i brutalnu ideološku propagandu. Ignorišući istinu, koja je uvek celina određenja (Hegel), a ne proizvoljna selekcija sudova, sve i kada su oni tačni, desni revizionisti ni na koji način ne doprinose artikulisanju idejnih stremlje-

²⁶ E. Hobsbaum, n. d., 16.

²⁷ T. Kuljić, n. d., 55.

nja u Srbiji u pravcu njenog napretka i boljitka (što su usvojili kao svoj cilj) već čine upravo suprotno, sukobljavajući se sa prošlošću, ali i sa budućnošću naroda, države i društva.

Aktuelnu "tradicionalizaciju" društva u Srbiji karakteriše neobičan spoj temeljne amnezije za noviju prošlost i hiperamnije srednjovekovne stvarnosti. Njeni nosioci nisu samo pristalice grupe čije sam radove analizirao. Oživljavanje srednjeg veka pa čak i "izmišljanje tradicije" deo su snažnog procesa "regresivne evolucije" koja se nedvosmisleno suprotstavlja neophodnoj modernizaciji. Parametre modernosti ne postavljaju belosvetski zaverenici već istorijski tokovi, a *neminovnost učešća u njima je pitanje opstanka*²⁸ Modernost i antimodernost su *objektivne istorijske i legitimne historiografske kategorije* i ne počivaju, dakle, na vrednosnoj opredeljenosti istoričara, kako bi neko mogao da prigovori. Modernizacija je autentičan istorijski proces i otpor tom procesu plaća se zaostalošću ili propašću.

Period nakon Drugog svetskog rata je značio i ubrzanu modernizaciju društva, (što je činjenica koja ne sme da se zanemaruje niti preneglašava). Čini se da je umnogome razložno saglasiti se sa ocenom da je "za obične građane zaostalijskih zemalja (...) to verovatno bio najbolji period u njihovoj istoriji".²⁹ Sa druge strane, izvan sumnje je, čak i na osnovu činjenica koje su poznate i bez naučnih studija o tom periodu, načelna ocena da državni socijalizam nije bio društveni okvir koji je omogućavao suštinsku slobodu pojedinca i da su razlozi kraha tog projekta umnogome unutrašnje, "sistemske greške". Taj sistem pruža dovoljno jakih argumenata za vrlo osnovanu kritiku tako da nisu potrebni intelektualni konstrukti i maštovite bravure kako bi se demistifikovao njegov neuspeh. Odraslo pojedinca, nauke i društva je da se ta kritika vrši *sine ira et studio*, kako bi se izbeglo neuko kritizerstvo. Međutim suštinski problem je u tome što se dogodilo da je period državnog socijalizma svoj negativni, "komunistički" žig preneo i na tekovine modernizacije i mnoge druge pojave koje su se u popularnoj svesti sa komunizmom identifikovale, uključivši tu, na

²⁸ Cf. L. Perović, "Retrospektiva neuspešnih modernizacija u Srbiji-moguće pouke za budućnost", u: *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*, Institut društvenih nauka, Beograd, (2003) 25: "... nužno je shvatiti da modernizacija nije potreba da bi se ličilo na druge već da bi se među drugima ravnopravno živelo."

²⁹ E. Hobsbaum, n. d. , 15.

specifičan način i antifašizam. Otuda, nezaobilazna je ocena da slom državnog socijalizma nije doneo promene koje bi vodile napretku društva u Srbiji, već se u mnogim sferama dogodio involutivni proces. Opominjuće zvuči i, u balkanskim prilikama, sasvim umesno se postavlja jedno načelno pitanje: "Da li potiskivanjem, brisanjem, nekritičkim postupcima prema (...) 'jučerašnjoj stvarnosti' možemo očekivati da nam, već sutra, 'istorija' ponovo eksplodira u lice?" (Lj. Dimić)³⁰

SUMMARY

ONE ASPECT OF THE RIGHT-WING REVISIONIST APPROACH TO THE ANTI-FASCIST STRUGGLE IN SERBIA

In this work, Milošević analyzes the writings of Serbia's clerical right, a group that sought to portray the Serbian anti-fascist struggle as harmful and useless to the Serbian nation. He shows how these writers uncritically rehabilitated individuals who collaborated with the fascist occupation during the Second World War. This revisionist approach uses the ideology of Dimitrije Ljotić and Vladika Nikolaj Velimirović as its foundation. Milošević contextualizes this revisionist approach in contemporary Serbian society and argues that it is no doubt a part of Serbia's pursuit for a new tradition-based national identity.

³⁰ Lj. Dimić; D. Stojanović; M. Jovanović, *Srbija 1804-2004*, Beograd, 2005, 13.

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA 3

*60 GODINA OD ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA
– KAKO SE SJEĆATI 1945. GODINE*

(ZBORNİK RADOVA)

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo
Alipašina 9, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

Za izdavača:

Dr. Husnija Kamberović

Prijevod rezimea na engleski:

Emily Greble Balić

Dizajn i tehničko uređenje:

Tarik Jesenković

Štampa:

DES Sarajevo

Za štampariju:

Džemal Bašić

Sarajevo, 2006.

ISBN 9958-9642-7-9